

Doktori értekezés tézisei

**ASPEKTUS ÉS AKCIÓMINŐSÉG A HANTIBAN
(SZURGUTI NYELVJÁRÁS)**

Gugán Katalin

Szegedi Tudományegyetem
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Finnugor Nyelvészet Program

Témavezető: Dr. Csepregi Márta

2013

Szeged

1. Bevezetés

Az értekezés témaválasztását az indokolja, hogy az aspektust és az akcióminőséget átfogóan vizsgáló dolgozat még nem készült a hanti nyelvről. Fő célkitűzése, hogy ennek az egymással szorosan érintkező két szemantikai kategóriának olyan, minél teljesebb leírását adja a vizsgált nyelvben, ill. nyelvjárásban, amely tárgyalásmódjában jól illeszkedik az utóbbi három évtizedben megjelent funkcionális-tipológiai leírások sorába,¹ lehetővé téve ezáltal az eredmények összehasonlító elemzését.

Az, hogy a leírás a hanti egyetlen nyelvjárásra korlátozódik, a nyelv igen jelentős nyelvjárési tagoltságából fakad. A három nagy hanti nyelvjárás csoport, az északi, a déli és a keleti közül a szurguti a keleti nyelvjárások közé tartozik, de a szurguti nyelvjárás maga is további öt változatra osztható. Ennek a nyelvjárásnak a kutatása az utóbbi két évtizedben Magyarországon is nagyobb figyelmet kapott, elsősorban Csepregi Márta gyűjtőútjainak köszönhetően, hiszen korábban igen kevés szövegminta volt elérhető ebből a dialektusból. Az általa publikált *Szurguti osztják chrestomathia* azonban lehetőséget teremtett az értekezés témájának vizsgálatára, hiszen olyan megbízható szövegtörzset jelent, amelynek feldolgozása nagy mennyiségű primér adathoz juttatja az elemzőt, és egyben kirajolja azokat a problémaköröket, amelyeket adatközlő segítségével érdemes tisztázni.

Természetesen azt, hogy az elemző milyen problémaköröket vizsgál, meghatározza az a keret is, amely a leírás alapjául szolgál. Ebben a tekintetben igen kedvezőnek tekinthető a helyzet, mert igen jelentős (minőségét és mennyiségét tekintve is) a témához kapcsolódó, általános és elméleti, illetve tipológiai és funkcionális irányultságú szakirodalom. A nehézséget tulajdonképpen éppen az okozza, hogyan egyeztethetők össze az egyes megközelítésmódok úgy, hogy a dolgozat ne váljék eklektikussá, ugyanakkor ne is tévesszen szem elől ígéretes vizsgálati területet azért, mert azt valamely megközelítésmód nem érinti. Végezetül a választás két leírásmód ötvözésére esett. A dolgozat egyfelől követi a Kiefer Ferenc által kidolgozott, az aspektusra mondatszemantikai kategóriaként tekintő megközelítést,² melynek egyik kulcsfogalma az aspektus kompozicionalitásának vizsgálata. Ugyanakkor szerephez jut benne az a funkcionális-tipológiai szemlélet is, amely elsősorban Östen Dahl és Joan Bybee nevéhez köthető, és alapkategóriája a *gram*, azaz grammatikai funkciót hordozó elem (legyen az prefixum, infixum, szuffixum, tóváltakozás, reduplikáció, partikula, vagy ezeknél akár nagyobb egység is). A gramok jellemzésénél kitüntetett szerepe van azoknak a grammatikalizációs ösvényeknek, amelyeket az egyes gramok bejárnak, mert ez meghatározza azoknak tulajdonságait. Egyik legmeggyőzőbb példájuk erre éppen a befejezett aspektus kétféle, azaz az inflexiós és az ú.n. szláv típusú kifejezésmódjának összehasonlítása: bár alapvetően ugyanazt a szemantikai kategóriát fejezi ki az igeidővel és az igeikötők segítségével kódolt perfektívum, jellegzetes eltérések is vannak viselkedésükben, amelyek a grammatikalizációs folyamat bemeneti szerkezeteiben, illetve lefutásában megfigyelhető különbségekkel magyarázhatók. A Bybee–Dahl féle megközelítésmód segítségével jól leírhatók az érintkező kategóriák (igen jellegzetes példája ennek a rezultatív akcióminőség és a perfektív aspektus), a prototipikus és nem-prototipikus használatok (szemben a bináris oppozíciókat feltételező megközelítésmódokkal), valamint az opcionális jelensége, amely szükségszerűen megjelenik a korpuszalapú, illetve több adatközlő szóbeli adatait feldolgozó vizsgálat során. A Kiefer-féle tárgyalásmód viszont formális eszközöket ad a felállított kategóriák helyességének tesztelésére, illetve a tágabb értelmezés (nemcsak az ige, hanem a mondat tulajdonságaként is vizsgálható az aspektus) folytán olyan jelenségek is megragadhatók, amelyeket a pusztán az igei morfológiára összpontosító kutatások nem vehetnek figyelembe.

¹ A teljesség igénye nélkül: Comrie 1976, Dahl 1985, Bybee–Dahl 1989, Bybee et al. 1994, Dahl 2000.

² Ennek legújabb összegzése: Kiefer 2006.

2. Módszerek

Az adatgyűjtés első fázisában a már publikált szöveggyűjtéseket³ dolgoztam fel, elsősorban az igeképzők és az igeekötők szerepére, illetve ezeknek az egyéb, az aspektussal is kapcsolatba hozható elemekkel való együttes előfordulásaira (elsősorban a perfektiváló partikula és bizonyos időhatározók tartoznak ide) összpontosítva. A második fázisban – az OTKA K68061-es pályázati támogatásának köszönhetően – lehetőség nyílt arra is, hogy a pályázat futamideje során, azaz 2007.07.01. és 2011.12.31. között több alkalommal is hanti nyelvű adatközlőkkel dolgozhassak. A két adatközlő közül az egyik a szurguti nyelvjárás tromagáni változatát beszéli, vele két alkalommal, 2008 májusában és 2011 januárjában nyílt lehetőség adatgyűjtésre Budapesten.⁴ A másik adatközlő a nyelvjárás jugáni változatát beszéli, ő háromszor töltött egy-egy hónapot Budapesten (2009 januárjában, 2010 októberében és 2011 novemberében), az értekezéshez gyűjtött adatok nagyobbik részét ez alatt a három hónapos munka alatt rögzítettük. A lekérdezéseket témavezetőmmel, Csepregi Mártával közösen végeztük, s minden egyes alkalommal hangfelvételt is készítettünk, melyeknek időtartama összesen mintegy 38 óra.

A lekérdezés alapjául elsősorban különféle kérdőívek szolgáltak. Ezek között voltak saját készítésű, hanti nyelvű kérdőívek, melyekben főként grammatikalitási ítéleteket kértem (például elhagyható-e bizonyos környezetekben az igeekötő, vagy milyen időhatározókkal járhat együtt egy-egy igeképző, illetve igeekötő). Más kérdőívek kitöltendő táblázatokat tartalmaztak, melyeknek a segítségével elsősorban az igeekötők, ill. igeképzők produktivitását, valamint egyéb különböző tulajdonságait vizsgáltam. Az aspektuális kategóriák mondatszintű vizsgálatához fordítási feladatokat is használtam. Ezeknek egyik fontos forrása az Östen Dahl szerkesztette, *Tense and Aspect in the languages of Europe* (Berlin, Mouton de Gruyter, 2000) című kötetben publikált három kérdőív volt a perfektum, a progresszív és a jövő idő kategóriájáról, melyeket némiképp módosítottam, rövidítettem és oroszra fordítottam.⁵ A másik forrás egy olyan magyar anyanyelvűeknek készült tankönyv volt (Szacski–Estók 1989), amely kifejezetten az orosz aspektuális megkülönböztetéseket mutatja be, ill. gyakoroltatja, ennek feladatai segítségével további két orosz nyelvű kérdőívet állítottam össze. Ezen kívül felhasználtam még egy képsorozatot is, melynek segítségével az aspektuális oppozíciók kifejezése vizsgálható, valamint az ELTE BTK Fonetikai Tanszékén⁶ jó minőségű hangfelvételeket készítettünk részben felolvasott mesékből, részben szabad beszédéről, amelynek segítségével az igeekötők fonetikai tulajdonságait lehet majd tanulmányozni.⁷

3. Az értekezés felépítése

A dolgozat bevezető fejezetében egy nagyon általános áttekintést adok a későbbiekben szereplő főbb fogalmakról, azaz a nyelvtani idő, az aspektus, az igei szituációtípus, valamint az akcióminőség kategóriáiról. Az értekezés második fejezete tartalmazza a szakirodalmi áttekintést,⁸ melyben elsősorban azoknak a szerzőknek a munkáit ismertetem, akiknek megállapításaira a dolgozat későbbi részeiben támaszkodom: Carlota S. Smith kétszintű aspektuselméletét (Smith 1991), Kiefer Ferenc strukturális szemantikai megközelítését

³ Csepregi 1998, Honti 1978, Honti–Rusvai 1977, Paasonen–Vértes 2001.

⁴ Ezt a második lekérdezést azonban témavezetőm, Csepregi Márta végezte el helyettem, azon én családi okokból nem tudtam részt venni.

⁵ Ezúttal is köszönöm Csepregi Márta és Wacha Balázs segítségét.

⁶ Itt (is) szeretném megköszönni Markó Alexandrának ehhez nyújtott segítségét.

⁷ A vizsgálatnak ez a része azonban még nem zárult le.

⁸ Ebben azonban hangsúlyozottan nem törekszem teljességre, hiszen az gyakorlatilag kivitelezhetetlen volna.

(elsősorban Kiefer 2006 alapján), Ronald W. Lagnacker kognitív szemantikai megállapításait (Langacker 2008), valamint a már korábban is idézett funkcionális-tipológiai munkákat (egyebek mellett Bybee és társai 1994, ill. Dahl 1985). Ugyanitt szerepel egy rövid leírás a formális szemantikai megközelítésről is, melyben sor kerül a kompozicionalitás fogalmának bemutatására.

A dolgozat harmadik fejezetében bemutatom a vizsgált nyelvjárást, az adatközlőket, valamint az adatgyűjtés során felhasznált módszereket, majd ezek után immár a dolgozat saját kutatáson alapuló, leíró jellegű része következik. A negyedik fejezetben – a gram-típusú megközelítésmódot követve – az igeaspektusé a főszerep, ezen belül pedig az igeképzők és az igekötők szerepén van a hangsúly, különös figyelemmel a produktivitás és az opcionalitás kérdéskörére, illetve az akcióminőség kategóriáinak leírására. Az ötödik fejezet központi témája a mondataspektus: annak elemzése, melyek azok az összetevők a mondatban, amelyek az ige mellett még szerepet játszhatnak a mondat aspektusának meghatározásában, s ennek hátterében elsősorban a Kiefer Ferenc által a magyarra kidolgozott, az aspektusra mondatsemantikai kategóriaként tekintő megközelítés áll. Gyakorlati okokból azonban ez a fejezet nem tartalmazza a mondat aspektusát elvileg meghatározni képes valamennyi szintaktikai összetevő vizsgálatát, hanem három komponens vizsgálatára korlátozódik: az időhatározóké, a hanti nyelvvel foglalkozó szakirodalomban sokszor perfekтивáló funkciójú elemként leírt *ti* partikulára, valamint a tárgy szerepére. Az értekezés hatodik fejezetében – egyben az addig bemutatottak összegzéséeként – az egyes aspektuális kategóriák jelöltségével kapcsolatos kérdéseket vizsgálom. Végezetül a dolgozat hetedik fejezetében kísérletet teszek arra, hogy az eredményeket szélesebb összefüggésekben, tipológiai, nyelvtörténeti és areális szempontból is bemutassam. Ezt az irodalomjegyzék, majd a függelék követi, melyben az adatgyűjtés során felhasznált összes kérdőív megtalálható.

4. Eredmények

Az alábbiakban a könnyebb áttekinthetőség kedvéért pontokba szedve összegzem az értekezés főbb megállapításait. Ennek során alapvetően a dolgozat fejezetbeosztását követem, azaz először az igeképzőkkel, majd az igekötőkkel kapcsolatos vizsgálati eredményeket mutatom be. Ezután az egyéb mondatösszetevők aspektuális szerepét, majd a jelöltségi kérdéseket, végül pedig az általánosabb jellegű megközelítésekkel összefüggő eredményeket tekintem át.

4.1. Az aspektus morfológiai kifejezőeszközei I: az igeképzők

4.1.1. A kérdőíves lekérdezések során az egyik célkitűzés annak feltérképezése volt, hogy az igen gazdag hanti képzőállomány⁹ elemei közül melyek azok, amelyeknek aspektuális szerepe (is) van, és produktívnak tekinthetők (a produktivitás fogalmának vizsgálatában elsősorban Ladányi 2007-es monográfiáját követem, melyben a termékenység fokozatos tulajdonságként jelenik meg). Ezeket két nagy csoportra bontva, még hozzá a hagyományos gyakorító – mozzanatos kategóriákba sorolva mutatom be.¹⁰ A gyakorító képzők csoportjában három képző mutatkozott termékenynek, az *-iɬ-*, a *-ɣəɬ-* és a *-ɣi-*. Ezek közül az első kettőnek erősen átfed a funkciója, alapvetően mindkettő frekventatív származékokat képez. A két képző disztribúcióját, úgy tűnik, egy morfológiai szabály határozza meg: monomorfémikus, azaz abszolút igetövekből az *-iɬ-*, több morfémából álló, azaz relatív tövekből a *-ɣəɬ-* képez frekventatív származékokat. Az elhatárolás természetesen nem ennyire „vegytisztá”, az

⁹ Ganschow monográfiája a szurguti nyelvjárásból 112 képzőalakot listáz (1965: 128–132), bár ez az összes igeképzőt tartalmazza, amelyek közül nem mindegyik változtat az alapige időszerkezetén.

¹⁰ Kitérek ugyanakkor a kategóriákkal kapcsolatos problémákra is.

egyértelműen abszolút, ill. relatív tövek között van egy átmeneti sáv is. Ide olyan igék tartoznak, melyek esetében nem nyilvánvaló, hogy az adott alak szegmentálható-e a beszélők számára (elhomályosult, ill. elhomályosulóban lévő derivátumok, ill. olyan jövevényigék, amelyek valamilyen képzőelemet is tartalmaznak) – ezek körében az igeképzők eloszlása nem tűnik megjósolhatónak.

4.1.2. Megjegyzendő, hogy – a magyarral szemben (l. Kiefer 2006: 154) – a szurguti hantiban a két frekventatív képző állapotigékhez is kapcsolódhat. Míg azonban egyéb szituációtípusokba tartozó igékkel az egyes származékok jelentése a gyakorításhoz kapcsolódik ('az alapigével kifejezett szituáció néha / többször / gyakran történik meg', ill. mozgást kifejező igék esetében a származék kifejezhet többirányú mozgást), az állapotigéknél a derivátum jelentése az, hogy az alapigével kifejezett állapot behatárolt epizódokban, többször is megtörténik (pl. *káńt*- 'beteg (általában véve)' : *káńt'ia*- 'időnként betegeskedik'; *táj*- 'birtokol' : *tájja*- 'néha van valakinek valamije, néha nincs, és ez váltakozik'). Ez az átértékelés emlékeztet arra, amit Langacker (2008) ír azokról az esetekről, amikor az angolban az állapotigék folyamatos jelenbe kerülnek (bár jelen időben azokat általában egyszerű jelenben használják, szemben a dinamikus szituációkkal, amelyeket folyamatos jelenben). Ennek kapcsán azt állapítja meg, hogy ilyenkor a nyelvhasználó valójában nem állapotként, hanem dinamikus szituációként jeleníti meg az adott eseményt, melynek így speciális az értelmezése: nem folyamatos, tartós, homogén szerkezetű szituációként jelenik meg, hanem a dinamikus szituációknak osztja azon tulajdonságait, hogy határai vannak, feltehetően véget fog érni, és ez a kifejezésmód implikálja azt is, hogy az adott állapot csak pillanatnyilag áll fenn.

4.1.3. A gyakorító képzők közül a harmadik, amely produktívnak tekinthető, nem konkurál a másik kettővel, és ez minden bizonnyal speciálisabb jelentésének köszönhető, amelyet Ganschow így foglal össze: 'az ismételt, befejezetlen igeszemlélet fejezi ki, különösen a próbálkozást, hogy valamit megcsináljanak' (i.m. 88). Ez tehát egy további, képző segítségével kifejezett akcióminőség-kategória, melynek az orosz jövevényigékkel végzett tesztek szerint legjellemzőbb jelentése a próbálkozás kifejezése. Ez a jelentés egyértelműen a folyamatos aspektussal, illetve az atelikussággal hozható összefüggésbe, azt fejezi ki, hogy a szituáció folyamatban van, és (abban a fázisában legalábbis, amire a kijelentés vonatkozik) nem éri el potenciális végpontját, azaz tulajdonképpen a rezultativitás ellentétét fejezi ki.¹¹

4.1.4. A szövegekben előforduló különböző mozzanatos képzők közül a tesztek végül egyet mutattak ténylegesen produktívnak, ez az *-mt-*. Az ezzel képzett derivátumok jelentése szintén az alapszó jelentésétől, ezen belül feltételezhetően szituációtípusától függ: míg dinamikus eseményeknél a származék azt fejezi ki, hogy az alapigével kifejezett szituáció gyorsan lezajlik (azaz a származék telikus és perfektív), állapotigék esetében a származék jelentése inchoatív lesz, azaz az adott állapot beálltát fejezi ki. Kivételes ilyen szempontból azonban az atelikus cselekvésigék csoportja, melyeknél mindkét jelentéstípusú származék előfordult, olykor akár egyetlen igénél is. A *gul'ajja*- 'sétál' ige *-mt-* képzős származékának jelentésüül például a 'sétálni kezd' jelentésű orosz igét adta meg az adatközlő,¹² a 'varr' jelentésű igéből képzett *jántamt(ə)*- ige jelentését úgy is magyarázta, hogy 'varrni kezd', de úgy is, hogy

¹¹ A magyarban is megjelenik ez a jelentés a *-gAt-* gyakorító képző származékai között, csak nem megjósolható, hogy mikor, pl. *feszéget, ébresztget, fojtogat* (Fabó i.m.).

¹² Illetve úgy gondolom, hogy ezt a jelentést vélte megadni, az adott hanti szót ugyanis a *згулять* igével fordította. A *za-* igekötő jellegzetes szerepe, hogy intranzitív cselekvésigék ingresszív akcióminőségű párjait hozza létre (Isačenko 1962 :388-390), de a *згулять* igével képzett párjának – legalábbis a szótárak, illetve a megkérdezett orosz anyanyelvű adatközlő szerint – nincs 'sétálni kezd' jelentése, az igekötős ige jelentése 'dorbézol'. Ugyanakkor nagyon valószínűtlennek tartom, hogy a termékeny mozzanatos képzővel ellátott jövevényige ugyanazt a speciális (lexikalizálódott) jelentést hordozná a hantiban, mint az igekötős orosz ige – elképzelhető, hogy a kérdéses orosz igealakot a hanti adatközlő transzparens, ingresszív jelentésű igekötős igének gondolta.

'gyorsan megvarr valamit', viszont az 'inni' ige *jińtəmtə*- származékát már csak azzal fordította, hogy 'gyorsan megiszik valamit.'¹³

4.1.5. A termékenynek tekinthető képzők tehát a következő akcióminőségeket fejezik ki a szurgutiban: frekventatív (*-iə-*, *-γəə-*); 'próbál' (*-γi-*); szubitív (*-mt-*); rezultatív/inchoatív (*-mt-*). Fontos azt is megjegyezni, hogy egy igealakon egyszerre két¹⁴ akcióminőség jelölője is megjelenhet, és ennek – a magyarral szemben – nem feltétele, hogy ezek különböző típusú morfológiai jelölőkkel (az egyik igekötővel, a másik képzővel, vö. Kiefer 2006: 164) legyenek jelölve.

4.1.6. Mivel a szövegek feldolgozása során több olyan gyakorító képzőt találtam, melyeknél feltételezni lehetett, hogy – ha az adott képző nem is teljesen termékeny – a származék a beszélők számára transzparens, a képzési folyamat maga szabályos, érdemesnek látszott megvizsgálni, mennyire szabadon képezhetők ezekkel új származékok, illetve hogyan viszonyulnak az elfogadott, a nyelvközösség által használt származékok a többi, szinonim képzővel létrehozott alakhoz. A vizsgálatnak ebben a részében az *-iə-* és *-γəə-* képzők mellett további három képző szerepelt, az *-ənt/ant-*, az *-əksə-* és a *-sə-*; ez utóbbiak közös tulajdonsága, hogy részben a gyakorításhoz, részben az intranszitivitáshoz kötődnek. A vizsgálat azzal az eredménnyel zárult, hogy a két, már korábban is produktívnek bizonyult képzővel szemben a többi feltételezhetően nem termékeny: funkciójuk vagy elhomályosulóban van (mint az *-sə-* képző esetében általában véve, a másik két képzőnél pedig egyes származékokban), vagy pedig valahol az intranszitiv-frekventatív jelentéstartományban mozog, de egyelőre nem találtam olyan tényezőt, melynek alapján a származék jelentése megjósolható lenne. Ugyanakkor a jövevényigékkel végzett produktivitásvizsgálat azt mutatta, hogy az *-ant-* képző kapcsolódhat az újonnan átvett alakokhoz is, és ezekben az esetekben intranszitiv funkciójú.

4.1.7. A mozzanatos képzők csoportjában is több olyan képző fordult elő, amelyekről a vizsgálat során bebizonyult, hogy már nem termékenyek. A legérdekesebb példa erre az *-ip-* képző volt, amelynek a szövegekből adatolt alakjai esetében a jugáni adatközlő a lekérdezések során tudta magyarázni a szövegekben fellelt alapszó – származék párok közötti különbséget, s létre tudott hozni derivátumokat más alapszavakból is. A származékok mind perfektív aspektusúak voltak, az alapszó aspektusának, igeosztályának tekintetében, vagy egyéb szempontból nem látszott korlátozás, ugyanakkor az adatközlő már e lekérdezés során megjegyezte, hogy szerinte ma már más képzőkkel fejezik ki az egyszeri, gyorsan lezajló eseményeket. Amikor azonban a jövevényigék tesztelésére került a sor, ugyanő elfogadta az összes *-ip-* képzős származékot, de ezek mindegyikét deverbális főnévként értelmezte, a tromagáni adatközlő pedig mindössze annyit kérdezett az *-ip-* képző kapcsán, hogy ez hantiul van-e, tehát minden bizonnyal helytálló a jugáni adatközlő megállapítása, hogy ez a képző deverbális képzőként eltűnően van.

4.1.8. Úgy tűnik azonban, a mozzanatos képzők csoportjában a fenti folyamattal ellentétes jellegű változások is zajlanak, azaz nemcsak eltűnően lévő, hanem keletkező képzőkkel is számolni lehet. Ezek képzőbokrosodással, azaz több primér képző egy képzőmorfémába történő összeforrásával jönnek létre, ilyen a *-məmtə-*, ill. a *-məγt-* képző, amelyekre a lekérdezések során a jugáni adatközlő maga hívta fel a figyelmet. Azt is megjegyezte azonban, hogy ezek az alakok a beszélt nyelvre jellemzőek, és a célzottan a termékenységre irányuló teszt nem is mutatta ezeket a képzőket produktívnek; úgy tűnik, származékaik egyelőre legfeljebb analógiás úton keletkeznek.

¹³ Akár az is elképzelhető, hogy a folyamatoknál a kezdő értelmezés megjelenése esetleg az orosz ingresszív akcióminőség hatása lehet, de ez azért kérdéses, mert az oroszban ingresszív alakok állapotokból nem képezhetők; ez az akcióminőség elsősorban az intranszitiv folyamatok kezdőpontját jelöli (Isačenko i.h.).

¹⁴ Ill. elméletileg akár több akcióminőség is, de az ilyen, kettőnél több képzőt tartalmazó alakokat az adatközlő általában már túl bonyolultnak érezte.

4.2. Az aspektus morfológiai kifejezőeszközei 2: az igekötők

4.2.1. A fejezetben először áttekintem az igekötőkkel kapcsolatos definíciós kérdéseket, illetve részben a szakirodalom, részben pedig saját vizsgálatok alapján bemutatom a hanti igekötők morfológiai, fonológiai és szintaktikai tulajdonságait. Ezután kerül sor a részletes szemantikai elemzésre. A vizsgálatot itt arra a feltevésre alapoztam, hogy a grammatikalizáció során az igekötő az eredeti irányjelentés mellett telicizáló funkciót kap, azaz azt fejezi ki, hogy az alapigével kifejezett szituáció elérte inherens végpontját, és ebből következően lezárult. A lehetséges igekötő-ige párok lekérdezésekor az igéket különböző csoportokba soroltam, alapvetően a Vendler-féle felosztást követve, bár azt némiképp kibővítve. Smith (1991) az egyes szituációtípusokat három jegy, a statikusság, a durativitás és a telicitás segítségével jellemezte. Az állapotok, a cselekvések és a momentán (nála: szemelfaktív) szituációtípusok [- telikus], míg az eredmények és a teljesítmények [+ telikus jegyűek]. Ezek közül a cselekvések és a teljesítmények ebben az egy jegyben különböznek csak egymástól (mindkét szituációtípus emellett [-statikus], [+duratív]), így azt feltételeztem, hogy a telicitást kifejező igekötőtők elsősorban a cselekvés : teljesítmény párok körében jelennek meg. Vizsgálandó kérdés volt azonban az is, hogy vajon az állapotok és a mozzanatos szituációk esetében, amelyek csak [- telikus], illetve az eredmények körében, amelyek csak [+ telikus] jegyűek lehetnek, megjelennek-e, és ha igen, milyen funkcióban jelennek meg az igekötők. A lekérdezés során összesen 123 ige 8 kiválasztott igekötővel való lehetséges együttes előfordulásait vizsgáltam (megjelenhet-e az adott igekötő egy-egy igével, és ha igen, mi a származék jelentése).

4.2.2. Az igekötő-ige kombinációk vizsgálata során külön csoportba kerültek a mozgásigék, valamint az olyan igék képviselői, melyek a páciensi argumentumuk valamilyen helyváltozását fejezik ki. Nem meglepő módon ezek viszonylag szabadon kombinálódhatnak igekötőkkel, legfeljebb azok az igék kivételesek, melyeknek jelentésében eleve van valamiféle irányultság, és ez ellentétes lenne az igekötő hordozta jelentéssel. A többi igecsoportban már jóval korlátozottabb volt az igekötők előfordulása. Itt is voltak természetesen olyan esetek, amelyekben egy-egy ige az igekötők zömével kapcsolódhatott, de ezek esetében az igekötő szintén irányjelentést hordozott. Ahol azonban már leszűkültek a kombinációs lehetőségek, ott jellemzően egy-három igekötő fordulhatott elő egy-egy igealakokkal, és ebben az esetben az igekötő telicitást, ill. esetleg egyéb akcióminőség-beli jelentést fejezett ki. Ez – a kiinduló feltételezéssel összhangban – jellemző a cselekvés : teljesítmény párokra, de ugyanígy a teljesítményigékre is. Mivel ez utóbbiak csak telikusak lehetnek, választ kell keresni arra a kérdésre, hogy tulajdonképpen milyen funkciót töltenek be mellettük a telicitást jelölő igekötők. Az igekötők megjelenése ebben a csoportban ugyanis (legalább) kétféleképpen értelmező: vagy nem helytálló az az elképzelés, hogy az eredményigék esetében később jelenik meg a telicitást jelölő igekötő, mint a cselekvés-eredmény csoport esetében, vagy pedig az igekötő grammatikalizációja telicitásjelölőként annyira előrehaladott, hogy azok immár olyan igék mellett is előfordulnak, amelyek eleve csak telikusak lehetnek (a grammatikalizációs változások kései fázisára jellemző a kötelezővé válás, amikor egy-egy funkcionális elemet már akkor is használnak, amikor az az adott kontextusban redundáns). Az egymásnak részben ellentmondó eredményeket¹⁵ a különböző tesztelési módszer is magyarázhatja, hiszen a táblázatos lekérdezések során előfordulhatnak olyan igekötő-ige kapcsolatok, melyeket az adatközlő ismer, vagy legalábbis tud értelmezni, de maga nem használ. Állapotigék mellett (egy-két kivételes típustól eltekintve) jellemzően

¹⁵Azaz hogy a kifejezetten az igekötő-ige kapcsolatokkal foglalkozó kérdőívben rengeteg potenciális igekötős igére mondta azt az adatközlő, hogy az létezik, ugyanakkor például a fordítási feladatokban akkor sem használta ezeket, amikor ezt a szövegekörnyezet azt elvileg támogatva volna.

nem fordultak elő igekötők (még úgy sem, hogy az egyes érzékelést jelentő igéknél a percepció irányát jelölnék), az inherensen atelikus szemelfaktív / momentán igék körében pedig a telicitásjelölő igekötők használata nem jellemző, nagyon kevés kivétel van arra, hogy egy-egy igekötő ne eredeti, irányjelölői funkciójában állna az ige mellett

4.2.3. Az egyes igekötők felől megközelítve a jellegzetes kapcsolódási mintákat, a nyolc igekötő vizsgálata során három csoport körvonalazódott. Vannak olyan igekötők, amelyek szinte kizárólag irányjelölő szerepűek, és csak az irányjelentésen keresztül teszik az igével kifejezett szituációt határpontossá, ill. végpontot elérővé. Egyértelmű példa erre a *kem* 'ki', és hasonló a *nik* 'le',¹⁶ valamint az *aryə* 'szét' viselkedése is. A következő típust az *ɪə, jə, nɔ̃k* és *tɔwə* igekötők képviselik. Ezek az igék széles körében megjelenhetnek a telicitás kifejezőiként is, bár konkrét jelentésüket, amely az előbbi háromnál irányjelentés, az utóbbinál deiktus jelentés, mind megőrizték. A legáltalánosabb telicitásjelölő / perfektiváló elemnek a *nɔ̃k* tűnik: a fenti lekérdezések alapján is ez állapítható meg, de ezt támasztotta alá az orosz jövevényigék kombinációs lehetőségeit vizsgáló kérdőív is. A harmadik csoportnak tulajdonképpen csak egy tagja van, a *tʃk* 'agyon'. Ez eredetét tekintve is különbözik a fenti csoportok tagjaitól, hiszen nagy valószínűség szerint nem irányt kifejező elemként indult el igekötői grammatikalizációja, így nem meglepő, hogy nyelvtani funkciója is eltér a többi igekötőtől (forrásdetermináció): akcióminőséget fejez ki, még hozzá az esemény túlzott fokban, erőteljesen történő lezajlását (ami természetesen előfeltételezi azt is, hogy az esemény elérte a végpontját, azaz telikus). Az adatközlő az orosz jövevényigékkel kapcsolatos lekérdezés során ezt az elemet minden igével elfogadta, azaz produktivitása egyértelmű. Ha tehát a *tʃk* tekinthető igekötőnek, akkor egy olyan akcióminőséggel lehet számolni a hantiban, amelyet nem igeképzővel, hanem igekötővel fejeznek ki, és ez a magyar intenzív akcióminőségnek feleltethető meg.

4.2.4. Az igekötőkkel kapcsolatos nyelvtörténeti változásoknak igen fontos szakasza az, amelynek során az irányjelentés háttérbe szorul, esetleg át is adva helyét a telicitás kifejezésének. A változási folyamatok azonban nem feltétlenül állnak meg itt. Az egyik lehetőség a további (akcióminőség-beli) jelentések megjelenése: ez történik a *tɔwə* elemmel, amely részben a többi telicitásjelölő igekötővel, részben azonban a *tʃk*-kel mutat hasonló funkciót és disztribúciót. Esetében az intenzív akcióminőség-beli többletjelentésnek a megjelenése esetleg magyarázható az adott elem szakrális jellegű, metaforikus használatával is. Az általános grammatikalizációs kutatások számára mindenképpen rendkívül érdekes lenne az igekötőkkel kifejezett akcióminőségek történetének vizsgálata, hiszen minden egyes ilyen elem felveti azt a kérdést, hogy honnan jön az a többletjelentés, amely a perfektiválás / telicitás mellett a grammatikalizálódó elem jelentésének részévé válik.

5. Az aspektus kompozicionalitása

Ennek a fejezetnek az a központi kérdése, hogy az egyszerű vagy morfológiailag összetett ige hogyan épül be a mondatba, követve azt a megközelítést, mely szerint az aspektus mondatsemantikai kategória („a mondataspektus a mondat belső időszerkezetét fejezi ki”, Kiefer 2006: 26). A hantiban az időhatározókat, a perfektiválónak tartott *tʃ* partikulát és a tárgyat vizsgáltam a kompozicionalitás szempontjából, természetesen az eddig vizsgált morfológiai eszközökkel is összefüggésben. A három típusú elemre korlátozódó vizsgálatnak nem elvi, hanem gyakorlati okai voltak. A *tʃ* perfektiváló partikulaként jelenik meg a szakirodalomban, már csak ezért is szükséges volt, hogy bekerüljön a vizsgálatba. Az időhatározók felvételét az indokolta, hogy ezek rendkívül fontos szerepet játszanak a

¹⁶ Ez lehetett legalábbis az igekötő valamikori alapjelentése, amely a *nik* ma szerteágazónak tűnő jelentéseit ('a folyóhoz lefelé', 'a partról a vízbe', 'le a hegyről' 'a ház belsejéből a bejárati ajtó felé', 'a tűzhelyre, a tűz fölé') eredetileg összekötötte (Csepregi 2009).

különböző szerkezetek aspektusának tesztelésében, illetve akár meghatározásában. A tárgy esetében – részben a nemzetközi, részben a magyar szakirodalom alapján – szintén várható volt, hogy különféle típusai befolyásolhatják / meghatározhatják a mondat aspektuális értelmezését.

5.1. Az időhatározók közül azokra az elemekre irányult a vizsgálat, amelyek általában szerepet játszanak a különböző aspektuális kategóriák elhatárolásában. A lekérdezések során először úgy tűnt, hogy ugyanaz a *mǎrə* 'idő, idején' névutóval alkotott időhatározói szerkezet egyaránt kaphat határpontos, illetve határpont nélküli értelmezést is, azaz befejezett és folyamatos aspektusú mondatokban egyaránt szerepelhet. Az ellenőrző tesztek során ezzel szemben az derült ki, hogy a *mǎrə* névutó folyamatos, ugyanennek esetraggal ellátott, *mǎrat* alakú változata pedig befejezett környezetekben használható. Egyértelmű volt ugyanakkor, hogy az *əj nurγə* 'állandóan' jelentésű határozó csak folyamatos környezetben használható, a *még* és a *már* határozószók megfelelőinek vizsgálatakor pedig, amelyek szintén jellegzetesen máshogy értelmeződnek folyamatos, illetve befejezett környezetben, az látszott körvonalazódni, hogy a szurgutiban nincs a *már*nak jelentésében jól megfeleltethető lexikális elem. Az időhatározók és a képzővel ellátott igealakok viszonyával kapcsolatban érdemes még megemlíteni, hogy a 'hirtelen' jelentésű határozószót például mindkét adatközlő többször kihagyta a fordításokból azzal az indoklással, hogy az adott *-mt-* képzővel ellátott igealakok amúgy is kifejezi ugyanezt a jelentésmozzanatot.

5.2. A mondataspektus kompozicionalitása szempontjából azonban azok az esetek az érdekesebbek, amikor 'üti' egymást az igei szerkezet és az időhatározó, és az a kérdés, hogy a beszélő az adott mondatot értelmetlennek ítéli-e, vagy pedig valamilyen átértelmezett olvasatot tulajdonít neki. Két ilyen lehetőséget próbáltam tesztelni, állapotigéket dinamikus jelentésű időhatárokkal, illetve momentán (szemelfaktív) igéket duratív időhatározókkal. Az előbbi esetben ugyanaz rajzolódott ki, amit Smith (1991: 49) az angollal kapcsolatban jegyez meg ugyanerről a kombinációról, azaz hogy az állapotige dinamikus jelentésű határozók mellett inchoatív, azaz az állapot beálltát kifejező értelmezést kaphat. Az utóbbi esetben a mondatok elfogadhatósága összefügg a mozzanatos szituációtípust képviselő igealak morfológiai szerkezetével, azon belül is a rajta szereplő képző termékenységével. A produktív mozzanatos képzővel ellátott ige mellett nem érezte jónak a duratív határozót az adatközlő, míg az elhomályosulóban lévő, mindenképpen kevésbé produktív képzőt viselő igék mellett nem tartotta hibásnak azokat, és ezekben az esetekben a duratív időhatározó az egyszerű, mozzanatos eseménynek ismétlődő értelmezést ad.

5.3. A *ti* partikulával kapcsolatban mind Csepregi (1998: 37), mind pedig Nikolaeva (1999: 38) azt állapítja meg, hogy aspektuális értéket is hordozhat. Amikor azonban tesztelni kezdtem a kérdéses partikulát, úgy tűnt, az adatközlők teljesen elfogadhatónak tartják ezt folyamatos aspektusú mondatokban is, és a mondat aspektusát a partikula nem változtatta meg. Így értekezésemben amellet érveltem, hogy a partikula befejeztként való értelmezése nem tartozik annak szótári jelentéséhez, hanem konverzációs implikatúra, és erre a Hopper–Thompson (1980) féle tranzitivitás-megközelítést felhasználva funkcionális magyarázatot adtam.

5.4. A tárgy szerepének vizsgálatával kapcsolatban ütköztem a legtöbb problémába és bizonytalanságba. Alapvetően a kvantált tárgy, illetve a határozott-határozatlan tárgy és az aspektuskifejezés kapcsolatát szerettem volna megvizsgálni, de több tényező is megakadályozta, hogy az egyes vizsgálni kívánt kérdésekre választ tudjak adni: a tárgyas ragozással kapcsolatos nyelvhasználati bizonytalanságok, amelyek a lekérdezések során jelentkeztek, a tárgyas ragozás funkciójával kapcsolatos leíró nyelvészeti problémák, illetve

általában véve egy sor szintaktikai természetű nyitott kérdés, s végezetül több esetben a tesztekben szereplő példamondatok félreértelmezése is. Mindazonáltal úgy tűnik, a tárgy kvantáltságával kapcsolatban kapott eredmények nagyon hasonlóak ahhoz, amit a magyarról Kiefer (2006: 58) megállapított, azaz hogy itt sok esetben nincs különbség az igekötős és az igekötőtlen mondatok értelmezésében, a kvantált tárgy önmagában is behatároló funkciójú. Voltak ugyan arra utaló eredmények is, hogy a tárgy határozottsága és a befejezett-folyamatos értelmezés összefügghet, de a kevés egyértelműen értelmezhető példa és a szintaktikai háttérrel kapcsolatos bizonytalanságok miatt ez a kérdés további vizsgálatot igényelne.

6. Jelöltség és jelöletlenség: összegzés

6.1. A hantiban minden bizonnyal a folyamatos aspektus a jelöletlen pólusa a folyamatos : befejezett opozíciónak, azok a mondatok ugyanis, amelyekben nincs explicit grammatikai jelölője a befejezettségnek, megfelelő kontextusban befejezett értelmezést is kaphatnak, míg jelölten befejezett aspektusú mondatok nem értelmeződhetnek át folyamatosként. A folyamatosság kifejezéséhez nem szükséges külön grammatikai jelölő használata, így jelöletlenül fejeződhetnek ki, vagy legalábbis jelöletlenül is kifejeződhetnek a beszédidőben folyamatban lévő események, illetve a habituális események; ez utóbbiak azonban nemcsak jelöletlenek lehetnek, hanem a *-γᾶλ-* képzővel ellátott derivátumok megfelelő szövegkörnyezetben habituális olvasatot is kaphatnak. A folyamatos aspektussal kapcsolatba hozható grammatikai jelölők jellegzetes használati területe részben az akcióminőségek kifejezéséhez kötődik (frekventatív, ill. a próbálkozást kifejező, antirezultatív akcióminőség). Emellett a hantiban a befejezett aspektusra morfológiailag jelölt igék különféle morfológiai eszközök használatával, azaz egy további morfológiai művelet révén folyamatossá tehetők. A folyamatosság egy másik jellegzetes esetének, a progresszivitásnak (amikor az hangsúlyos, hogy az adott esemény éppen a beszédidőben van folyamatban) nincs külön nyelvtani jelölője, ezt a jelentést általában valamilyen lexikális elemmel adták vissza az adatközlők (leggyakrabban az *it* 'most', *it mata* 'épp most' határozókkal).

6.2. Ami a befejezettséget illeti, az állapítható meg, hogy morfológiai jelölők nélkül, pusztán a kontextus alapján is előállhat mondatok befejezett olvasata a hantiban, azaz akár teljesen egyforma mófémasorok is kaphatnak folyamatos és befejezett értelmezést. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne lenne számos kifejezőeszköz annak visszaadására, hogy egy szituáció elérte a kulminációs pontját, beteljesült és ezzel lezárult: az igekötők és igeképzők mellett jelölheti a befejezettséget határozó (pl. *ajnam* 'teljesen, egészen', *pətaλ mōčə* 'végéig'), illetve fázisige (*təram-* 'véget ér, készen van').

6.3. Fázisigékkel azonban nemcsak az események befejezését, hanem kezdetét is ki lehet fejezni. A fázisige használata szükségszerűen kihat a mondat aspektuális értelmezésére, hiszen, mint Smith (1991: 48–50) írja, a beszélő ilyenkor nem a maga teljességében mutat be egy szituációt, hanem valamely részére, jellemzően a közepére vagy a két végpontjára irányítja a figyelmet. Márpedig egy szituáció kezdete vagy vége tulajdonképpen maga is egy esemény, méghozzá mindig telikus, hiszen mindig állapotváltozással jár. A szituáció beteljesülését a fent már említett *təram-* ige jelölheti, a kezdet kifejezésére pedig meglehetősen sok szinonim fázisige van a hantiban (*jə-* 'válik valamivé, kezd, akar'; *čūksəm-* 'kezd', *rəjip-* 'kezd', *pit-* 'esik, jut, kerül'). Ezek a kezdetet kifejező fázisigék szerepet kaphatnak a deiktikus idő, ezen belül a jövő idő kifejezésében is.

6.4. A jövő idő kapcsán vizsgáltam még azt, hogy a hantiban mennyire vesznek részt a telicitásjelölő elemek a jövő idő kifejezésében, hiszen a nyelvekben gyakran érintkezik az időbeliség és az aspektualitás kifejezése, és ennek egyik jellegzetes esete az, hogy a befejezett aspektusú, jelen idejű alakoknak jövő idejű értelmezése lehet. Az eredmények alapján meg

kellett állapítani, hogy éppúgy, mint a magyarban (és még jó néhány észak-európai finnugor és germán nyelvben, l. Dahl 2000a), a jövő idő maradhat jelöletlen is. Ugyanakkor, mint ahogy más igekötős nyelvekben, a jelen idejű, igekötős ígét tartalmazó mondatok a hantiban is jövő idejű értelmezést kapnak, és a szintén befejezett aspektusú származékokat létrehozó *-mt-* képző is szerepet kaphat a jövő idő kifejezésében. Úgy tűnik, az ezzel a képzővel alkotott jelen idejű származékokkal a beszélő a közvetlen jövőre vonatkozó terveit tudja kifejezni ('most rögtön, gyorsan megcsinálom'). Érdekes volt megfigyelni azt is, hogy nemcsak a telicitás jelölői kaphatnak szerepet a jövő idejű mondatokban, hanem a folyamatosságához köthető gramok, konkrétan a gyakorító képzők is, csak éppen ellenkező értelemmel: voltak olyan mondatok, melyekben az adatközlő azzal indokolta a gyakorító képzős alak használatát, hogy így nem jelenti azt a mondat, hogy az adott esemény biztosan bekövetkezik, csak lehet, hogy megtörténik.

7. Kitekintés

7.1. Az aspektusrendszerek tipológiai osztályozásával kapcsolatban az körvonalazódott, hogy a hantira is jellemzők azok a tulajdonságok, amelyek Dahl (1985), ill. Bybee és munkatársai (1994) szerint a befejezettséget ún. határolókkal (*bounders*; eredetileg irányjelölő elemek) jelölő nyelvekben megfigyelhetők, szemben azokkal a nyelvekkel, amelyekben az aspektuális distinkciókat az igei inflexió segítségével fejezik ki. Egyrészt részben más a kétféle befejezettség-fogalom alapjelentése, és ez az aspektuskifejező eszközök eltérő grammatikalizációs forrással magyarázható. Míg az inflexiós aspektuskifejezők forrása jellemzően egy másik inflexiós kategória (gyakran a perfektum), az irányjelölő elemek eredeti helyhatározói jelentésükből következően egyéb nem-mozgást jelentő igékkel kombinálódva is alapvetően egy bizonyos határ elérését jelölik, és ezen keresztül fejeznek ki befejezettséget (így áll elő jellegzetes telikus értelmezésük). Emellett azokban a nyelvekben, ahol igekötők jelölik a befejezettséget, ez az eljárás magán viseli a szóképzésre mint folyamatra általánosan jellemző jegyeket: sok a lexikai esetlegesség, azaz nem minden igenek van igekötős párja, nem ugyanazt az igekötőt kapják az egyes igék, és az igekötők a befejezettség mellett sokszor egyéb jelentésárnyalatot is kifejeznek. A derivációból kiinduló grammatikalizációs folyamat ugyanis nemcsak más forrásból indul, de másként is zajlik le, mint az inflexiós toldalékok grammatikalizációja: a derivációs affixumok elemről elemre terjednek a lexikonban, szemben az inflexiós toldalékokkal, amelyeknek használati szabályait, disztribúcióját jóval általánosabb nyelvtani szabályok irányítják. Az ilyen nyelvekben aspektuális kategóriák az igeidőkkel is másképp, kevesebb megkötéssel kombinálódnak.¹⁷ Az értekezésnek az igekötőkkel foglalkozó fejezetében erősen támaszkodtam a Bybee–Dahl-féle megközelítésre, mert a szövegvizsgálathoz, illetve a lekérdezések során nyert nyelvi anyag feldolgozásához és értelmezéséhez jól alkalmazható keretet jelentett. A hanti tehát ebben a tipológiai osztályozásban minden további nélkül sorolható az aspektuális oppozíciókat részben derivációs eszközökkel kódoló nyelvek közé.

7.2. A fent ismertetett inflexiós és derivációs aspektusrendszerek között sok esetben nyelvtörténeti összefüggéseket is sejtenek, méghozzá azt, hogy az igekötővel kifejezett aspektus megjelenése valamilyen módon összefügg az igeidőrendszer szegényedésével (l. Kiefer 1997, Lindstedt 2000, É. Kiss 2005). Értekezésemben azonban több nyelvből származó példák alapján arra a megállapításra jutok, hogy ez az összefüggés korántsem ilyen egyértelmű, azaz annak, hogy egy nyelvben az inflexiós aspektuskifejezőmód mellett megjelenik a derivációs is, legalább háromféle kimenete lehet: a) az inflexiós rendszert

¹⁷ Az aspektuális kategóriákat igei inflexióval kifejező nyelvek közül sokra jellemző ugyanis, hogy a perfektív alakok csak múlt időben használhatók.

valóban felváltja a derivációs, azaz az igeidők száma csökken; b) a derivációs rendszer integrálódik az adott nyelv meglévő aspekto-temporális rendszerébe, az igeidők száma nem csökken; c) az igeidők száma ugyan csökken, de ez viszont nincs látható összefüggésben az igeikötős rendszer kiépülésével. Emellett rámutatok arra, hogy a két típusú rendszer közötti, szintén az előző pontban összegzett lényeges különbségek egyben magyarázatot is nyújtanak arra, hogy miért nem lehetnek teljesen helytállóak a redundancia-alapú megközelítések, azaz hogy azért szorítaná ki az igeikötővel kifejezett befejezett aspektus az inflexióval kifejezettet, mert alapvetően ugyanazt fejezik ki. Végezetül ugyanitt arra is kitérek, hogy az igeikötőrendszer megjelenésének a lehetséges okait, illetve következményeit vizsgálva nemcsak az igeidőrendszerben bekövetkező elmozdulásokat, hanem az egyéb derivációs eszközök szerepét, az ezekkel kapcsolatos változásokat is figyelembe kell venni.

7.3. Ezzel kapcsolatban külön fejezet keretében tértem ki az aspektuskifejező eszközökkel kapcsolatos feltételezett alak-funkció összefüggésekre, nevezetesen arra, hogy igeikötővel és igeképzőkkel egyaránt rendelkező nyelvek esetében az aspektust az igeikötő kódolja, illetve hogy ugyanezekben a nyelvekben a perfektív aspektusú akcióminőségek képzése igeikötővel, az imperfektív aspektusúak képzése pedig képzővel történik (Kiefer 2006: 197). Mind a hantiban, mind a magyarban vannak igeképzők is, illetve perfektiváló igeikötők is, de az, hogy a képzők csak az imperfektív aspektusú akcióminőségek létrehozásában játszanak szerepet, csak a magyarra igaz, a hantira nem. Amellett érveltem, hogy ez a feltételezés nem pusztán ezzel az egy ellenpéldával, hanem elvi alapokon, szintén a grammatikalizáció sajátosságainak figyelembe vételével cáfolható. Az igeikötőkkel kapcsolatban feltételezhető, hogy ezek valóban a befejezett aspektushoz köthetők, következően az általuk bejárt, és a dolgozat különböző fejezeteiben többször vázolt grammatikalizációs útvonalból. Az igeképzők ezzel szemben nincsenek inherensen kötve egyik fő aspektuális kategóriához sem: tudomásom szerint nincs olyan speciális grammatikalizációs ösvény, amely a deverbális igeképzők, vagy azon belül akár csak az aspekto-temporális területtel érintkező igeképzők grammatikalizációját írná le. Így tehát nincs is alap annak feltételezésére, hogy azok a folyamatos aspektushoz lennének köthetők.

Ettől függetlenül, mint ahogy azt az előző pont végén is jeleztem, természetesen nem értelmetlen egymással összefüggésben vizsgálni az aspektus-, illetve akcióminőség-képzésben szerepet játszó, azaz hasonló funkciókat betöltő igeikötőket és igeképzőket. Elképzelhető ugyanis, hogy a magyarban azért alakult ki a fenti megoszlás, mert a korai ómagyarra a mozzanatos származékokat létrehozó képzők nagyrészt elvesztették produktivitásukat, míg az igeikötők grammatikalizációja a kései ősmagyarban kezdődött, és az ómagyarra is átívelt a folyamat (D. Máta 1991: 433). D. Bartha (1958: 134) a következőképp világított rá erre a lehetséges összefüggésre: „A mozzanatos képzők a mai nyelvhasználatban részben azért váltak fölöslegessé, mert közben kialakult a magyar igeikötőrendszer, melynek több tagja kiválóan alkalmas a mozzanatos képzők szerepének betöltésére. (Régen pl. *csuszamik*, ma: *megcsúszik*, R. *állapik*; ma: *megáll* stb.)” A hantiban – a magyarral szemben – mintha nagyobb szerepe lenne az igeképzőknek, és kevésbé szorítaná ki őket az igeikötők ugyanebből a funkcionális tartományból, bár arra akadt példa, hogy kétféle módon képzett neologizmust is megadott az adatközlő a lekérdezések során ugyanarra a jelentésre (*лăjжамт-*, ill. *нôķ лăжж- 'számítógép lefagy'*). Úgy vélem tehát, hogy az inflexiós és a derivációs típusú aspektusrendszer közötti összefüggés feltételezése mellett ugyanolyan fontos lehet egy másik tényező figyelembevétele, az igeképzők funkciójának és produktivitásának a történeti vizsgálata.

7.4. Végezetül kitértem a hanti aspektusrendszert érintő esetleges areális hatásokra is. Amellett érveltem, hogy a befejezettség kifejezésének területén, s ezen belül az igeikötők

esetében is csak igen marginális jellegű orosz hatással lehet számolni, mely elsősorban egy-egy tükörfordításon keresztül jelenik meg. Ezzel szemben a folyamatosság területén több képző esetében is megfigyelhető volt, hogy – feltehetően orosz kontaktushatásra – a gyakorító képzőknek újabb funkciói jelentek meg. A fordítási feladatokat tartalmazó tesztekben ugyanis voltak olyan példamondatok, melyekben az orosz befejezett, illetve folyamatos alakok azt a jelentéskülönbséget adták vissza, hogy egy bizonyos szituáció eredményképp létrejött állapot fennáll-e még vagy sem. Ezt a hantiban a képzőtlen: gyakorító képzős alakok szembenállásával adták vissza az adatközlők, és itt azért is lehet orosz hatásra gyanakodni, mert a feldolgozott meseszövegekben nem akadt olyan példa, melyben a kérdéses képző ezt a jelentéskülönbséget fejezte volna ki. Emellett mind az *-iλ-* gyakorító képző, mind pedig a *-γi-*, mely eredetileg a próbálkozást és sikertelenséget (antirezultativitást) fejezi ki, elő-előfordult egy olyan általánosabb szerepben,¹⁸ melynek funkciója annak kifejezése, hogy egy adott esemény a beszéd pillanatában folyamatban van, azaz a szurguti hantiban is megjelent az igealakokon derivációs morfológiai eszközökkel jelölt fázisaspektus (l. Kiefer 1996) kifejezési lehetősége.

¹⁸ Ráadásul ez a használat nemcsak az orosz-hanti fordítási feladatokban jelentkezett, hanem az egynyelvű hanti kérdőívek közös feldolgozása, valamint a képek lekérdezése során is felbukkant.

Hivatkozások

- Bybee, Joan L.–Perkins, Revere–Pagliuca, William 1994. *The evolution of grammar: tense, aspect, and modality in the languages of the world*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bybee, Joan L.–Dahl, Östen 1989. The creation of tense and aspect systems in the languages of the world. *Studies in Language* 13: 51–103.
- Comrie, Bernard 1976. *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Csepregi Márta 1998. Szurguti osztják chrestomathia. *Studia uralo-altaica, Supplementum* 6. Szeged: JATE Finnugor Tanszék.
- Csepregi Márta 2009. Egy obi-ugor igekötőpár – kognitív szempontból. In: Fancsaly Éva (szerk.), Tanár és tanítvány. Írások Györke József és Hajdú Péter tiszteletére. *Studia Linguistica*. Pécs: Dialóg Campus. 146–156.
- Dahl, Östen 1985. *Tense and aspect systems*. Oxford: Blackwell.
- Dahl, Östen (ed) 2000. *Tense and aspect in the languages of Europe*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Dahl, Östen 2000a. The grammar of future time reference in European languages. In: Dahl, Östen (ed) 2000. 309–28.
- D. Bartha Katalin 1958. *A magyar szóképzés története*. Egyetemi magyar nyelvészeti füzetek. Budapest: Tankönyvkiadó.
- D. Bartha Katalin 1991. Az igeképzés. In: Benkő Loránd (főszerk.), *A magyar nyelv történeti nyelvtana I: A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest: Akadémiai. 60–103.
- D. Mátyai Mária 1991. Az igekötők. In: Benkő Loránd (főszerk.), *A magyar nyelv történeti nyelvtana I: A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest: Akadémiai. 433–441.
- É. Kiss Katalin 2005. Az ómagyar igeidőrendszer morfoszintaxisáról. *Magyar Nyelv* 102: 420–435.
- Honti László 1978. Tromagani osztják szövegek. *NyK*. 80: 127-39.
- Honti László–Rusvai Julianna 1977. Pimi osztják szövegek. *NyK*. 79: 223-232.
- Hopper, Paul J.–Thompson, Sandra A. 1980. Transitivity in grammar and discourse. *Language* 56: 251–299.
- Isačenko A. V. 1962. *Die Russische Sprache der Gegenwart. Teil 1: Formenlehre*. Halle.: Veb Max Niemeyer Verlag.
- Kiefer Ferenc 1996. Az igeaspektus areális-tipológiai szempontból. *MNy*. 92: 257–268.
- Kiefer, Ferenc 1997. Verbal prefixation in the Ugric languages from a typological-areal perspective. In: Stig Eliasson–Ernst Hakon Jahr (eds). *Language and its ecology. Essays in memory of Einar Haugen. Trends in Linguistics. Studies and Monographs* 100. Berlin & New York: Mouton de Gruyter. 323–41.
- Kiefer Ferenc 2006. *Aspektus és akcióminőség (különös tekintettel a magyar nyelvre)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Ladányi Mária 2007. *Produktivitás és analógia a szóképzésben: elvek és esetek. Segéd-könyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 76. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive grammar: a basic introduction*. Oxford – New York : OUP.
- Lindstedt, Jouko 2000: The perfect – aspectual, temporal and evidential. In Dahl, Östen (ed) 2000: 365–383.
- Nikolaeva, Irina 1999. *Ostyak*. München: Lincom Europa.
- Paasonen, H.–Vértes, E. 2001. *H. Paasonens surgutostjakische Textsammlungen am Jugan. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 240. SUS: Helsinki.
- Smith, Carlota S. 1991. *The parameter of aspect*. Dordrecht: Kluwer.

Szacski Tamara–Estók Anikó 1989. *Говорить или сказать? Az orosz igeszemlélet használata.* Budapest: Tankönyvkiadó.

Az értekezés témakörében megjelent saját publikációk

Az igék morfológiai jelöltségéről és az igék kölcsönzéséről a szurguti osztjákban. In: Csepregi Márta–Várady Eszter (szerk.), *Permiek, finnek, magyarok. Írások Szij Enikő 60. születésnapjára. Uralisztikai Tanulmányok 14.* Budapest: ELTE BTK Finnugor Tanszék, 2004. 66–72

Időhatározói alárendelő kötőszavak grammatikalizációja a szurguti osztjákban. In: Oszkó Beatrix–Sipos Mária (szerk.), *Uráli grammatizáló.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete, 2005. 135–146.

The grammaticalization of temporal subordinating conjunctions in Surgut Ostyak. *Acta Linguistica Hungarica 52 (2005): 383–396*

A nyelvtipológia és a nyelvtörténet viszonyáról az ugor nyelvek igekötői kapcsán. In: Bereczki András–Csepregi Márta–Klima László (szerk.), *Ünnepi írások Havas Ferenc tiszteletére. Uralisztikai Tanulmányok 18.* Budapest: ELTE BTK Finnugor Tanszék-Numi Tórem Finnugor Alapítvány, 2008. 240–256.

Egy finnugrisztikai csodabogárról. Nyomozás a szurguti osztják jelöletlen múlt után. In: Sinkovics Balázs (szerk.), *LingDok 7: Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai.* Szeged: SZTE, 2008. 27–42.

Orosz hatás az osztják aspektus- és akcióminőség-rendszerre. In: É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila (szerk.), *Nyelvelmélet és kontaktológia.* Piliscsaba: PPKE, 2010. 149–168. (Csepregi Mártával közösen)

Aspect and Aktionsart: Typological Statements vs. Diachronic Observations. In: Csúcs Sándor et al. (szerk.), *Congressus XI. Internationalis Fenno-Ugristarum Pars VI.* Piliscsaba, 2011. 62–69.